

Francis Bacon ve “Novum Organum” Üzerine

Bilim insanları da tıpkı diğer türdeşleri gibi toplumun birer üyesi, ülkelerinin yurttaşı, eş, anne/baba, arkadaş, mümin, evlat, taraftar veya partilidirler. Yani içlerinde yer aldıkları toplumsal tabakaların öznelerinden biri olma durumundadırlar. Bu durum bilim yapma ve üretmeyi etkiler mi? Ünlü siyaset ve felsefe insanı Francis Bacon bu soruya “evet” cevabını vermektedir. Bir insan olması sebebiyle, bilim insanlarının zihnini tıkayan bazı engeller vardır. Bilim yapmanın Bacon’a göre başlıca koşulu “berrak bir zihin” olduğuna göre; kendi tanımıyla “idoller/putlar” adını verdiği, insanın zihnini kuşatan ve böylece insanın doğayı tam ve doğru biçimde anlamasını, anlamlandırmasını engelleyen tipik hataları, doğal eğilimleri ve kusurları açıklayan bir felsefi anlayış ortaya konmaktadır. Bacon’un, Aristo’nun “Organum” adlı yapıtına atıfla “Novum Organum” adını verdiği kitabında söz ettiği idoller, kitabın çevirmeni tarafından kimi durumlarda “idola=yanılsama” olarak tercüme edilmiştir. Biz de bu tanımın daha güçlü bir ifade ortaya koyduğunu düşünmekteyiz.

Francis Bacon, düşüncesinin merkezine Aristo’nun eleştirisini koymaktadır. Ona göre Aristo mantığı geçersizdir. Yetkelere başvurulmasına ve dolayısıyla skolastisizme karşı çıkan Bacon, insanlığa gerekenin bilimsel bir pratiğe dayanan yeni bir tutum ve yöntem bilgisi olduğunu düşünür. Bilgiye ulaşmanın amacı her şeyden önce insanlığın iyiliğidir. Bacon tasarladığı bu uygulamalı bilimden doğması gereken toplumsal düzeni, daha doğrusu varmayı umduğu toplum düzenini Yeni Atlantis adlı ütopya da betimlemiştir. Doğa bilimlerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre bilimde öne çıkması gereken unsurlar şüphecilik, zihni ön yargılardan kurtulunması ve tümevarım yönteminin kullanılmasıdır.

Bacon bu temellerde geliştirdiği idoller teorisini, dört ana unsur etrafında toplamaktaydı:

- 1- Soy (kabile) idolleri
- 2- Mağara idolleri
- 3- Çarşı-Pazar idolleri
- 4- Tiyatro idolleri

Soy idolleri; insanın doğasında bulunan ve çoğunluk tarafından paylaşılan ön yargılardır. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu yanılsamaların en güzel örneği; doğadaki olayların olduğundan daha düzenli gösterilme çabasıdır. Bacon’ın verdiği örneklerden bir tanesi, insanların duyularına güvenme eğilimidir ki aslında bunlar tabiatı gereği kolaylıkla aldanabilir niteliktedir. “İnsan duyularının şeylerin ölçüsü olduğu iddiası yanlıştır; aksine, gerek duyu gerekse de zihin algıları olsun, tüm algılar evrene değil insana ilişkindir” diye ifade etmektedir yazar. İnsan anlığını, şeylerden parıltılar alan ve şeylerin doğasıyla kendi doğasını iç içe geçiren, böylece de onu çarpıtan ve bozan eğri büğrü bir aynaya benzeterek, mükemmel bir örnekle kabile idolünü açıklamaktadır. Bu olguya verilebilecek bir diğer tanıdık örnek “Nimet Abla” mefhumudur kanımızca. Hiçbir doğrusal ya da mantıklı kanıt bulunmamasına rağmen, her yılbaşında büyük kitlelerin yeni yıl bileti almak için Nimet Abla dükkânlarında kuyruklar oluşturması kabile idolünün günümüzde de geçerli olduğuna dair bir örnektir.

Mağara idolleri; yazarın Platon’un “Devlet” adlı eserindeki “mağara” diyalogundan etkilenmesiyle bulunduğu bir benzetmedir. Platon da mağara diyalogunu, Homeros’un “Odysseus” adlı yapıtında Hermes’in, Odysseus ve adamları tarafından öldürülenleri yeraltı dünyasına götürmesinin anlatıldığı bölüme atıfta bulunarak yapmıştır.

Tüm insanoğlu için geçerli olan soy idollerinin aksine, mağara idolleri kişiden kişiye farklılık göstermektedir.

Bunlar bireylerin aile geçmişleri, çocukluk deneyimleri, eğitimleri, yetiştiriliş tarzları, cinsiyetleri, dinleri, sosyal sınıfları ve benzeri özelliklerine bağlı olarak maruz kaldıkları ferdi bozukluklar, tahribatlar, ön yargılar ve inançları yansıtır. Platon'un mağara alegorisinden yola çıkarak denilebilir ki bu sayede her insan kendi mağarasını oluşturur. Belirli bir zaman diliminde; örneğin Vietnam Savaşı döneminde Amerikalılar arasında milliyetçi ve savaş yanlısı tutumların daha yoğun olması bu konuya örnek verilebilir.

Çarşı-pazar idolleri; sözcüklerin kullanımı ile ilişkili putlaştırmalardır. Bunlar insanların "birbirleriyle olan temasları ve ilişkilerinden" doğan ve net ya da mantıklı düşünmenin önünde engel teşkil eden unsurlardır. Bacon bu idolleri en tehlikeli tür olarak saptamıştır. Burada sorun, dildir. Bacon, günlük konuşma dili veya argodan ziyade, çeşitli akademik topluluk ve disiplinler tarafından kullanılan özel sözcük dağarcıkları ve jargonlardan bahsetmektedir. İnsanlar gerek moda, gerekse kendi hassasiyetleri nedeniyle bazı sözcüklerin kullanımı konusunda duyarlıdırlar. Her konuyu o sözcüklerle bağlantılı olarak açıklama yoluna giderler. Bu açıdan insanlar arasındaki yaygın kullanım, dini alanda karşımıza çıkar; insanlar her konuyu dinsel açıdan aşkın varlıkların terimleri ile ilişkilendirerek ele alma yoluna giderler. Bu terimlerin en başında da "Tanrı" terimi gelir.

Tiyatro idolleri; daha çok büyük felsefe sistemlerinden gelen idollerdir.

Bacon'ın burada kastettiği **üç felsefe türü** şöyledir:

1. Orta Çağ döneminde yaygın olan **Skolastik felsefe** gibi deneyci olmayan, spekülasyona son derece açık ve soyut sofistik felsefe;
2. Eldeki bilgilerden yola çıkılarak sonradan genellemelere dönüştürülen çok az sayıdaki fikre dayalı **deneyci felsefe**;
3. Teolojiyle felsefenin sıkıntılı evliliği yüzünden dayanaksız olan **batıl felsefe** ki buna, örneğin sayıların incelenmesine adanmış dini inançlarıyla Pisagor'da veya hatta bilimsel çalışmaları Tanrı'nın yaratımı hikâyeleriyle süsleyen günümüzün yaratılışçıları da rastlanmaktadır.

Bacon, başta da belirttiğimiz üzere eleştirilerinin merkezine aldığı Platon'u, birinci türün en bariz örneği olarak görmekte ve kitabında onu "doğa felsefesine yazık etmekle" eleştirmektedir.

Bacon'a göre felsefenin deneysel türü, sofistik ya da ussal türden çok daha biçimsiz ve tuhaf dogmalar üretir. Çünkü (her ne kadar zayıf ve yüzeysel olsalar bile bir biçimde evrensel ve pek çok şeyle ilgili olan) ortak kavramların ışığında değil de dar ve belirsiz bir avuç deney temelinde bina edilirler. Böyle bir felsefe, bu tür deneylerle her gün meşgul olanlar ve imgelemlerini bunlarla bozmuş olanlar için muhtemel ve neredeyse kesin görünmektedir; diğerleri içinse ise inandırıcı değildir ve boş görünür.

Bacon'a göre "üçüncü grup, işin içine inançlarından ve dine olan saygılarından dolayı teolojii ve gelenekleri sokarlar. Onların arasından bazılarının saçmalığı ruhlarla, cinleri araştırmak ve onlardan bilim elde etmeye kadar ileriye gitmiştir." Bu nedenle bu teolojik okul da zihinlerde putlaştırılan ve insanları dogmatik inançlara sürükleyen yanlış felsefe örneklerinden en yaygın olanıdır.

Şu halde doğa olgularını gözlemleyerek, bilimsel tümevarım yapacak olan bilim insanının tüm bu düşünsel putlardan zihnini temizleyebilmiş olması gerekir. Ancak o zaman olgunun yapısına uygun olarak yani nesnel bir biçimde bilimsel inceleme ve araştırma yapmak olanaklı olabilecektir.

Bacon'ın bu kategorilendirmelerinde kuşkusuz aksayan yönler bulunmaktadır. Zaten kendisinin de çağdaş anlamda bir bilim insanı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bir siyasetçi ve felsefeci olarak, yaşamının siyasetçilik boyutunda da başarılı olamamıştır. Ancak felsefi anlamda, Rönesans döneminin yeni olgularını iyi kavradığı ve hem bilimde, hem felsefede dogmatizm karşısında cepheden tavır aldığı bir gerçektir.

Bilim insanlarının bilgi üretimi sırasında Bacon'ın bahsettiği idollerin etkisinde kalmaması; bizce kendilerini kültürel, dinsel ve ussal dogmatizmlerin her türünden ayırıştırabilmelerine bağlıdır. İranlı ünlü din adamı ve politik önder Ali Şeriatî, "Dine Karşı Din" adlı eserinde bir tartışmaya girerken beynimizde bulunan fikirlerin, o tartışmadan sonra hiçbir biçimde değişmemesi durumunda yapılanın bir tartışma değil, karşılıklı monolog olacağını savunur. Aynı biçimde İslam'ı Kuran çerçevesinde anlamının yolunun, öncelikle inancı araştırmaya başlamadan dini reddetmekten geçtiğini iddia eder. Burada ifade edilmek istenen ana unsur; Bacon'ın sınıflandırmalarında da olduğu üzere, bilimsel çalışma yapabilmek için öncelikle zihnimizi kaplayan duvarların yıkılması, her türlü içsel ve dışsal etkenden sıyrılmaktır.

Bilim tarihine bakıldığında, tam olarak Bacon'ın ifade ettiği gibi, felsefeye ve bilime katılan mistik, sofistike ve boş öğelerin yüzyıllarca yıl boyunca bilimin; dolayısıyla insanlığın durgunluk dönemine girmesine sebep olduğu görülmektedir. Özellikle semavi dinlerin bilim ve insanlık tarihinde bu büyük durgunluğa sebep veren bir dalga yarattığı bilinmektedir. Orta Çağ Avrupa'sında, bilimin ve insanlığın geldiği noktanın simgesi, kadınların cadı olup olmadığının nasıl tespit edileceğini anlatan Malleus Maleficarum (cadının balyozu) adlı eserdir. Dogmaların kontrolünde bir toplumun histerileri sonucu bu dönemde yüzbinlerce insan öldürülmüş ve eziyet görmüştür. Yine "İslam Üniversitesi" olarak lanse edilen Mısır'ın El Ehzer Medresesi tarafından yayınlanan XIX. Yüzyıl'a ait bir bildiride; İslam'ın yeryüzünde geçerli tüm sorulara cevap verdiği, bu bakımdan bilimsel araştırma yapmanın artık gereksiz olduğu ifade edilmiştir.

Günümüz dünyasında insanlığın geldiği noktaya rağmen hala ABD'de "Yaradılış Müzesi" her yıl milyonlarca insan tarafından ziyaret edilmekte, burada evrimin nasıl bir yalan olduğu ortaya koyulmakta, evrenin yapısına ilişkin yaradılışçı teoriler sanki bir gerçeklikmiş gibi literatüre sızdırılırken, evrim teorisi birçok geri kalmış ülkenin eğitim müfredatından kaldırılmaktadır.

İnsanlar bilgiye ulaşabilmek için yukarıda bahsettiğimiz tüm bu idollerden kurtulmalıdır. İdoller bilginin önünde engeldir. Bunlar tıpkı büyük resmi görmeyi engelleyen sis tabakaları gibidir. Dünyayı daha iyi anlayabilmek için bu idolleri defetmeniz şarttır. Bilimsel çalışmada, Bacon'ın tümevarım (indiction) yöntemini önermesi boşuna değildir. Şu halde doğa olgularını gözlemleyerek, bilimsel tümevarım yapacak olan bilim insanının tüm bu düşünsel putlardan zihnini temizleyebilmiş olması gerekir. Ancak o zaman olgunun yapısına uygun olarak yani nesnel bir biçimde bilimsel inceleme ve araştırma yapmak olanaklı olabilecektir.

Bilimsel çalışmalarda hipotezlerin hem kendisinin hem de tersinin kanıtlanabilir niteliğinin olması, nesnel ve ölçülebilir olgularla oluşturulması ve sonuçların sübjektif unsurlardan etkilenmemesi gerekir. Bu açıdan insan zihninde illa ki dogmalar bulunması gerekiyorsa bunlar; her şeye rağmen sonsuz şüphecilik, daima doğru bilgiye ulaşma ihtirası ve kanıtlanmış ölçütlenmiş bilim merakı olmalıdır.